

Ortak Dersler

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ II

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKŞAR

Fırsatlar Sunar

Ünite 4

HUKUK ALANINDA YAPILAN İNKILÂPLAR

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKŞAR

İçindekiler

4.1. TÜRKİYE'DE ANAYASA HAREKETLERİ.....	3
4.2. TÜRKİYE'DE ANAYASALAR	4
4.2.1. Meşrutiyet Anayasası/Kanun-ı Esasî (23 Aralık 1876).....	4
4.2.2. Cumhuriyet Anayasaları.....	5
4.2.3. 1982 Anayasası.....	9
4.3. HUKUK İNKILABI.....	10
4.3.1. Türk Medeni Kanunu (17 Şubat 1926)	10
4.4. KAYNAKÇA.....	12

Hukuk, insanların birbiriyle, devletle ve devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen zorlayıcı kurallar bütünüdür. Bu anlamda toplum içinde ahengin olabilmesi, huzurun tesis edilebilmesi için hukuka ve kurallara ihtiyaç vardır. Bu kurallar bazen halk tarafından, bazen de devlet erkini temsil eden güç tarafından konulur ve uyulması zorunluluk arz eder. Kurallara uyulmaması durumunda toplumsal anlamda kargaşa ve devletler arasında da ilişkilerin koptuğu durumlar ortaya çıkar. Hukuk kurallarının amacı insanları maruz kalacağı olumsuz durumlardan kurtarmaktır. Hukuk kurallarında keyfilik olmaması için ulus devletlerin ortaya çıkma sürecinden itibaren hukuk kuralları “Anayasa” adı altında toplanmıştır.

4.1. TÜRKİYE’DE ANAYASA HAREKETLERİ

Anayasa, esas itibarıyla bir yasa olmakla birlikte temel yasadır, diğer yasalar ona bağlıdır ve ona uygun olmalıdır. Bu bakımdan diğerlerinden farklıdır. Anayasalar, kuruluş olarak da algılanmış olduğundan bir siyasal düzenin yani devletin ortaya çıktığı andan itibaren mevcut olmuşlardır. Bir yerde gelenek, bir yerde kural ya da töre biçiminde görünmüş olabilirler. Bunlara *maddi anayasalar* denilmektedir. Dünyanın hemen her tarafında binlerce yıldan beri bu tür yapılar olma gelmişlerdir. Burada sözü edilmesi gereken maddi anayasalar değil, biçimsel anayasalardır ve bunların tarihi oldukça yenidir. Biçimsel anayasaların tarihi iki yüz iki yüz elli yıllık bir süreci ifade eder, dolayısıyla on bin yılı aşan devlet yapılanmasının kısa bir zaman dilimini kapsamaktadırlar. Bununla birlikte biçimsel anayasalara geçiş çabalarının başlangıcı biraz daha eski görünmekte, o da sekiz yüz seneyi aşmamaktadır. Demek oluyor ki bir maddi bir de biçimsel anayasa vardır ki burada üzerinde durulması gereken ikincisi yani biçimsel anayasa veya anayasalardır.

Biçimsel anayasaların ortaya çıkışı başlıca iki ihtiyaçtan ya da sıkıntıdan kaynaklanmaktadır. Bunlardan birincisi vergi, ikincisi de askerlik işleridir. Mutlak monarşilerde, biçimsel anayasaların bulunmadığı sistemlerde, vergi hükümdar buyruğu ile alınırdı ki bunun ölçüsü yoktu. Devletin ihtiyaçları ölçüsünde vergi toplanırdı. Vergi düzenlemesinin bir esasa bağlanması, kimin ne kadar zamanda ne kadar vergi vereceğinin belirlenmesine dair yetki zamanla kraldan alınmış ve halktan oluşturulan bir meclise verilmiştir. Böyle bir yapının ilk defa ortaya çıkması 1215 yılında İngiltere’de Magna Carta’nın kabul edilmesiyle olmuştur. Bu meclisler daha sonraki yıllarda Avrupa’nın öteki devletlerinde de görülmüştür. Mesela Fransa’da Etats Generaux bunlardan biridir.

İkinci sorunu oluşturan askerlik işleri de kralların elinde belirsiz bir hal almıştı. Askere alınan kişinin ne zaman bırakılacağına dair herhangi bir kural yoktu. Bu da bir esasa bağlandı ve mutlak monarkların mutlak otoriteleri meclisler tarafından paylaşılmış oldu. Bununla birlikte tam bir biçimsel anayasadan söz edilmesi yine de mümkün görünmemekteydi. Çünkü biçimsel anayasalar sadece vergi ve askerlik işlerinin düzenlenmesinden ibaret değillerdir. Biçimsel anayasa, yönetenle yönetilen arasındaki dengeyi ifade ile devletin kurum ve kuruluşlarını, siyasal haklarda eşitliği ve bireyin hak ve ödevlerini belirler. Biçimsel anayasalar için iki hükümet biçimi mevcuttur. Birincisi meşruti monarşi, diğeri ise cumhuriyettir. Tartışılmış olmakla birlikte uzun süreli olarak üçüncü bir hükümet biçimi henüz görülmemiştir.

Türkiye’de biçimsel anayasaya geçiş süreci Fransız ihtilalinden sonra başlatılmıştır. Bu süreçte gerçekleştirilen başlıca gelişmeler şunlardır:

- 1. Sened-i İttifak (7 Ekim 1808):** Temmuz 1808’de II. Mahmut’un tahta geçmesinden sonra, Alemdar Mustafa Paşa’nın gayretleriyle, devlet organlarının görev ve sorumluluklarını belirleyen bu belge hazırlanmış ve imzalanmıştır. Yedi maddelik bu belge tam bir anayasa değildir. Ancak, birinci maddesinde vergi ve askerlik işlerinin önceden belirlenmiş kurallara göre yürütülmesi önemli bir gelişme kabul edildiğinden meşruti monarşiye, yani anayasal düzene geçişin ilk aşaması sayılmıştır. Yaşanan siyasi gelişmeler sebebiyle bu ittifak, daha yürürlüğe girmeden ortadan kalkmıştır.
- 2. Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839):** Avrupa’da 1830 ihtilallerinin etkisinde padişah ile sadrazamın Osmanlı tebaasına bahşettiği bir takım hakları ifade etmektedir. Vatandaşın ırz, can, mal ve namusunun korunması, vergi ve askerlik işlerinin düzene konulması, suçun aynileştirilmesi, adli kovuşturmaların açık yapılması başlıca yeniliklerdir.
- 3. Islahat Fermanı (18 Şubat 1856):** Kırım Harbinin de etkisiyle Hristiyan unsurlara verilen hak ve yetkilerin arttırılması, onları Müslümanlarla eşit konuma getirmesi açısından önem taşımaktadır.
- 4. Vilayetler Nizamnamesi (7 Kasım 1864):** 7 Kasım 1864’te çıkarılan ve 1871’de yenilenen Vilayetler Nizamnamesi mahalli yönetimleri ön plana çıkarmaya ve güçlendirmeye yönelikti. Ahmet Cevdet Paşa, Fuat Paşa, Mithat Paşa tarafından hazırlanan nizamname ilk olarak Tuna, Halep, Edirne Trablus, Bosna vilayetlerinde uygulandı. Esası, seçimlere dayalı yönetim anlayışının gerçekleştirilmesidir. Bu amaçla seçime dayalı vilayet, sancak, kaza idare meclisleri oluşturuldu. Mahalli işler bu meclislerde tartışıldı, karara bağlandı. Bu durum aynı zamanda bir parlamento kültürünün oluşmasını da sağladı.

4.2. TÜRKİYE’DE ANAYASALAR

Türkiye’de anayasalar, tarihi gelişim sırasına göre 1. Meşrutiyet Anayasası, 2. Cumhuriyet Anayasaları diye iki kısımda incelenebilir.

4.2.1. Meşrutiyet Anayasası/Kanun-ı Esasi (23 Aralık 1876)

Avrupa’da toplumsal talepler, hatta zorlamalar ve ihtilaller sonucunda anayasal düzene geçiş sağlanırken, Türkiye’de devlet tarafından bir lütuf olarak halka sunulmaktaydı. Meşrutiyetin ilanı da tepeden inme bir bağış olarak görünmektedir. Sultan Abdülaziz’in azlini müteakip tahta geçen V. Murat’ın üç aylık saltanatından sonra 31 Ağustos 1876’da II. Abdülhamit padişah oldu. Anayasayı hazırlamak üzere Şurayı Devlet’te 28 kişilik bir komisyon kuruldu ve önerilen üç ayrı anayasa taslağı incelendi. Dışişleri Bakanı Saffet Paşa’nın 130 maddelik teklifi esas alınarak 119 maddelik ilk anayasa, yani Kanun-ı Esasi kabul ve ilan edildi. Anayasanın padişahın atadığı bir komisyon tarafından hazırlanması ve yine onun tek taraflı iradesiyle ortaya çıkmış bir metin olması, anayasayı ferman niteliğine sokmuş, böylece anayasa “Ferman Anayasası” olarak adlandırılmıştır.

1830 Belçika anayasasının örnek alındığı ve 119 maddeden oluşan Kanuni Esasi’nin ilk beş maddesi padişahın haklarını sayan ve tanımlayan maddelerdi. Osmanlı hükümdarlığı, halifeliği de korunan Osmanlı hanedanının en yaşlı üyesine ait olacaktı. (2, 3 ve 4’üncü maddeler). Beşinci maddeye göre padişah yaptıklarından kimseye karşı sorumlu değildi. Bakanların (heyet-i vükela) atanması ve azledilmesi, para bastırılması, hutbelerde padişahın adının söylenmesi, yabancı devletlerle antlaşma imzalanması, savaş ve barış ilanı, şeriat

hükümlerinin uygulanmasının gözetilmesi, kanunlar gereğince verilmiş cezaların hafifletilmesi ya da affedilmesi, parlamentoyu toplamak ya da dağıtmak ve temsilci seçimi için gerekli hazırlıkları yapmak padişahın tekelindeydi (Madde 7). Sekizinci maddede Osmanlı devletinin uyruğunda bulunan kişilerin tümüne “Osmanlı” denileceği; dokuzuncu maddede Osmanlıların hepsinin, başkalarının özgürlüklerine müdahale etmemek koşuluyla, kişisel özgürlüğe sahip oldukları belirtiliyordu. Anayasaya göre devletin resmi dini İslam’dı (Madde 11); kamu düzenine ya da genel ahlaka aykırı davranmadığı sürece, Osmanlı sınırları içinde yaşayan herkes din özgürlüğüne sahipti.

Kanun-i Esasi’de kanun önünde tüm Osmanlıların eşit olduğu; vatana karşı herkesin aynı hak ve ödevlere sahip bulunduğu; devletin resmi dilinin Osmanlı Türkçesi olduğu; vergilerin mükellefin gücüne göre belirleneceği; özel mülkiyete, kamu araçları dışında ve yeterli bir tazminat ödenmeden, el konamayacağı; mesken dokunulmazlığı; işkence ve kötü muamelenin yasak olduğu; hâkimlerin azlolunamayacakları; yargılamaların aleni olacağı; mahkemelere bir müdahalenin yapılamayacağı; sadrazam, şeyhülislam ve bakanların padişah tarafından atanacağı belirtiliyordu.

4.2.2. Cumhuriyet Anayasaları

Cumhuriyet anayasalarını 1921, 1924, 1961 ve 1982 anayasaları olarak tanımlamaktayız.

4.2.2.1. 1921 Anayasası / Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (20 Ocak 1921)

1921 yılında henüz cumhuriyet rejimi ilan edilmemiş olmakla birlikte, Türkiye’de cumhuriyet idaresine bu anayasa üzerinde yapılan değişikliklerle geçilmiş, cumhuriyetin ilanından sonra da bu anayasa beş aydan fazla yürürlükte kalarak 1924 Anayasasının omurgasını teşkil etmiştir. Dolayısıyla aynı zamanda cumhuriyet anayasası da sayılmalıdır. Hükümetin 31 maddelik Halkçılık Programı 13 Eylül 1920’de TBMM başkanlığına sunulmuş, genel kurul tarafından olumlu karşılanarak özel komisyona havale edilmiş, özel komisyonun kanun tasarısı 18 Eylül 1920’de meclis gündemine alınmış, 18 Kasım 1920 günü itibariyle ise meclis genel kurulunda tartışılmaya başlanmıştır. 1921 Anayasası 20 Ocak 1921’de 85 sayılı yasayla ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu adıyla 24 madde -23 artı bir ek madde- halinde kabul edilmiştir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu siyasi ve idari yapıyı tespit etmek gayesiyle iki ana bölümden oluşmuştur.

1921 Anayasası tam bir anayasa olmayıp, o zamanki acil ihtiyaçların çözümünü sağlayan esasları içermekteydi. Anayasa hem hazırlanış hem de kabul özellikleri bakımından Osmanlı-Türk anayasacılığının en demokratik, hatta tek demokratik örneği olarak görülebilir. Anayasanın ilk 9 maddesi devletin dayandığı temel ilkeleri saptamaktaydı. Ayrıca Kanun-ı Esasinin 1921 Anayasası ile çelişmeyen maddeleri 1924 Anayasasına kadar yürürlükte kalmaya devam etmiştir.

1921 Anayasası, yani Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, bir yumuşak ve çerçeve anayasa niteliğinde olup kişi hak ve hürriyetleri ile yargılamalar gibi temel anayasa konularını düzenlememiştir. Bir geçiş devresinin temel ihtiyaçları gözetilerek yürürlüğe konulduğundan anayasa hukukçularınca bir “*ihtilal anayasası*” olarak tarif edilmiştir. Anayasa, yönetim biçimi olarak “Meclis Hükümeti” modelini öngörülmuştür.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ilk kez anayasal hüküm haline getirilmiştir. 1876 Kanun-ı Esasi ve üzerinde yapılan birtakım değişikliklerle egemenlik hakkı millet ile padişah arasında taksim edilmişti. II. Meşrutiyet anayasal metinlerinde dahi milli egemenlik açık bir surette tanınmamıştı. 1921 Anayasasının “*Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi*

esasına müstenittir.” içerikli 1. maddesiyle egemenlik hakkını kesin bir dille monark/padişah/sultandan alıp millete devretmesi bakımından Osmanlı-Türk anayasacılık tarihinde bir ilk olma özelliğini taşımaktadır.

Yine 1921 Anayasası 3. maddesiyle “Türkiye Devleti’nden” ve “Türkiye” ülkesinden bahsetmekle yeni bir devlet ve egemenlik yapısı kurmuştur. İlk kez bir anayasada “Türkiye Devleti” tanımlaması yapılmıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti’nin tarihe karışarak yerine Türkiye Devleti’nin kurulduğu anayasa metninde yer bulmuştur. (*Madde 3- Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvanını taşır.*) 1921 Anayasasının zikrettiği Türkiye Devleti’nin devlet düzeni de, aslında “adı konmamış bir cumhuriyetti.” 1921 Anayasasının dikkat çeken bir başka temel özelliği ise yerel yönetimlere ve yerinden yönetim ilkesine azami derecede kıymet vermiş olmasıydı.

Bunlara nazaran 1921 Anayasasında herhangi bir devlet başkanlığı kurumunun tesis edilmemesi ve anayasalarda bulunması gereken yurttaşların temel haklarını siyasi otoriteye karşı güvence altına alan hükümleri barındırmaması sebebiyle Osmanlı anayasal rejimini, yani 1876 tarihli Kanun-ı Esasiyi geçerli saydığı görülmektedir.

4.2.2.2. 1924 Anayasası / Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (20 Nisan 1924)

Cumhuriyetin ilanından sonra kabul edilen ilk anayasadır. 1921 anayasası bir çerçeve anayasa olup anayasalarda bulunması gereken tüm hususları içermemekteydi. 1921 Anayasası bir ihtilal dönemi anayasası olup eksikleri bulunduğundan bunları tamamlamak ya da yeni bir anayasa yapmak amacıyla 1923 yılı kasımından itibaren mecliste anayasa kanunu ile ilgili öneriler görüşülmeye başlandı.

30 Kasım 1923’te Antalya mebusu Ahmet Saki ve iki arkadaşının 16 maddelik anayasa değişikliği kanun teklifi, 2 Şubat 1924’te de Karesi mebusu Ahmet Süreyya Bey’in 144 maddelik aynı mahiyetteki anayasa teklifi meclis genel kurulunda müzakere olundu. Teklifler Anayasa Komisyonunca 108 maddelik tasarıya dönüştürüldü ve bu tasarı meclis genel kurulunda 9 Mart 1924 Pazar gününden itibaren görüşülmeye başlandı. Tasarı Meclis genel kurulunda yaklaşık otuz saatlik bir çalışma sonucunda, 20 Nisan 1924’te 105 madde halinde kabul edildi. 1924 Anayasasının kabul edilmesiyle, hem 1876 yılında kabul edilen Kanun-ı Esasi hem de 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yürürlükten kaldırıldı. (m. 104)

1924 Anayasası üzerinde yapılan meclis görüşmelerinde en çok tartışılan maddelerden biri 25. madde idi. Bu madde bazı durumlarda cumhurbaşkanına meclisi kapatma yetkisi veriyordu. Meclis genel kurulu bu maddeyi oyladı ve reddetti. Tasarının 10. maddesinde kadınlara seçme ve seçilme hakkı veriliyordu ki bu da genel kurulca kabul edilmedi. Bazı mebuslar Ahmet Süreyya Bey’in 144 maddelik kanun teklifinde de yer alan Türkiye Devlet Meclisi unvanlı ikinci bir meclis önerdilerse de bu öneri de kabul edilmedi. Devletin adı ile ilgili tartışmalar da oldu.

1924 Anayasasında değiştirilmesi teklif dahi edilemeyecek tek maddesi vardı. O da devlet biçiminin cumhuriyet olduğuna dair birinci madde idi. (m. 102) 1924 Anayasası, kanun önünde eşitlikten kişi dokunulmazlığına, işkence, eziyet, angarya yasağından kişi özgürlüğüne, vicdan ve din özgürlüğünden düşünce ve ifade özgürlüğüne kadar tüm sivil ve siyasal hak ve özgürlükleri güvence altına almaktaydı. Yine yargı yetkisinin millet adına bağımsız mahkemelerce kullanılacağı ve hâkimlerin görevlerinde bağımsız oldukları anayasayla hüküm altına alınmıştı.

1924 Anayasası devletin dayandığı sistemi bakımından 1921 Anayasası ile aynı esaslara

dayanmaktaydı. Anayasanın genel hükümler kısmında yer alan bölümünde bu esaslar halkın egemenliği ve cumhuriyet rejimi olarak belirtilmekteydi. TBMM yasama ve yürütme erklerini elinde bulunduran yegâne güçtü. Yürütme erkinin kullanımı siyasal sorumluluğu bulunmayan Cumhurbaşkanı ile siyasal sorumluluğa sahip Bakanlar Kurulu kanalıyla kullanılmaktaydı.

Cumhurbaşkanının birden fazla kez seçilmesinde ve partili olmasında herhangi bir sınırlama yoktu. Hatta Mustafa Kemal Atatürk'ün çeşitli devrimleri yaşama geçirmesinde partiye, dolayısıyla da meclise hâkimiyetinin kaçınılmaz görüldüğü açıktır. Partili cumhurbaşkanı sorunu, özellikle Atatürk'ten sonra, çok partili dönemde muhalefetin ısrarla üzerinde durduğu bir anayasa değişikliği talebi olarak ortaya çıkmıştır.

1924 Anayasasıyla büyük oranda parlamenter rejimin esaslarının temel alındığı söylenebilir. Bu anayasa hükümleri üzerinde ikisi biçim beşi de esasla ilgili olmak üzere toplam yedi kez değişiklik yapıldı. 1924 Anayasasının metninin dili 1945 yılında dilde arileşme "Öztürkçe"ye dönüş gayesiyle sadeleştirildi, ancak 1952 yılında Demokrat Parti döneminde yeniden 1924 Anayasasının lafzına dönüldü. Ekonomik ve sosyal haklar konusuna değinmeyen 1924 Anayasası; 1928, 1934 ve 1937 yıllarında en önemli değişiklikleri yaşadı.

En önemli değişikliklerden biri 10 Nisan 1928 tarihinde yapıldı. Yapılan değişiklikle *devletin dininin İslam olduğu yönündeki hüküm anayasadan çıkartılarak*, devletin laikleşmesinin önü açıldı. 1924 Anayasasında yapılan ikinci en önemli değişiklik ise 1934 tarihli idi. Yapılan bu değişiklik ile 5 Aralık 1934'te kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanındı. Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin demokratik karakteri güç kazandı. Üçüncü en önemli değişiklik ise, 1928 yılındaki laikleşme yolundaki ilk hamlenin devamı niteliğindiydi. Öyle ki 5 Şubat 1937 değişikliğinde, devletin "*cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, inkılapçı ve laik*" nitelikleri anayasada yer aldı. Böylelikle laiklik ilkesi ilk kez anayasada yer buldu.

1924 Anayasası uzun süre yürürlükte kalan bir anayasadır ve çok fazla değişikliğe uğramadan 36 yıl yürürlükte kalmıştır. 1924 Anayasası döneminde Türkiye tüm dünyada olduğu gibi 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve II. Dünya Harbi gibi iki genel bunalımı yaşamış, yine Türkiye bu anayasa döneminde hem tek partili hem de çok partili siyasi sistemi tecrübe etmiştir. 1924 Anayasası yürürlükte iken herhangi bir değişiklik yapılmasına gerek olmaksızın çok partili siyasi sistemin uygulanabilmesi, anayasanın demokratik bir rejim için inşa edildiğini ortaya koymaktadır.

1960'tan sonra Atatürk anayasalarının yerini darbe anayasaları almıştır. Darbe anayasaları anayasa hukukunun temel ilkelerine aykırılığı bakımından Atatürk dönemi anayasalarından ayrılmaktadırlar.

4.2.2.3. 1961 Anayasası

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra oluşturulan Kurucu Meclis 27 Mayıs 1961'de hazırlanan yeni anayasayı onayladı ve yeni anayasa halkoyuna sunulmak üzere 31 Mayıs 1961 tarihinde Resmi Gazetede yayınlandı. 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunulup kabul edildi ve 334 Sayılı Kanun olarak Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdi (20 Temmuz 1961).

1961 Anayasasıyla ülke ilk kez halkoylamasıyla tanıştı. Halkoylamasına katılım %80'in üzerinde idi ve halkın %61,5'i anayasaya "evet" derken %38,5'i "hayır" dedi. Yeni anayasaya "hayır" oyunun oldukça fazla çıkmasının ilk nedeni olarak askeri müdahale sonucunda kapatılan Demokrat Parti destekleyicilerinin anayasa hazırlık sürecinden dışlanmış olmasıydı. Diğer bir neden ise askeri yönetimin halkoylamasında -1982'ye nazaran- propaganda ve oylama

koşullarında görece daha serbest oluşudur.

1961 Anayasası bir başlangıç bölümü, 157 madde ve 22 geçici maddeden oluşan, o zamana kadar ki en uzun anayasaydı. Anayasanın hacim bakımından uzunluğundan da anlaşılacağı üzere her şeyi kurallarla çözme yönteminin benimsendiği, ayrıntıcı niteliği ağır basan “kazüistik” bir anayasaydı. Bu biçimiyle bir “Tepki Anayasası” olarak da nitelendirilmektedir. 1961 Anayasanın “çoğulcu”luğu öne çıkaran yaklaşımı, 1924 Anayasasının “çoğunlukçu” bir demokrasiye yatkın olması nedeniyle ondan farklıdır.

1961 Anayasasının devlet şeklinin değişmezliği başlığını taşıyan 9. maddesinde, devlet şeklinin cumhuriyet olduğunu ifade eden birinci maddesinin değiştirilemeyeceği ve değiştirilmesinin teklif edilemeyeceği belirtilmiştir. 153. maddesi inkılap kanunlarının korunması başlığını taşımaktadır ki burada söz konusu sekiz adet inkılap kanunu sayılmaktadır. (*Tevhidi Tedrisat Kanunu; Şapka İktisası hakkında Kanun; Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına dair Kanun; Türk Kanunu Medenisiyle kabul edilen, evlenme akdinin evlendirme memuru tarafından yapılacağına dair medenî nikâh esası ile aynı Kanunun 110 uncu maddesi hükmü; Beynelmilel Erkamın (Uluslararası Rakamların) Kabûlü hakkında Kanun; Türk Harflerinin Kabûl ve Tatbiki hakkında Kanun; Lâkap ve Unvanların Kaldırıldığına dair Kanun; Bâzı Kisvelerin Giyilemeyeceğine dair Kanun*).

1921 ve 1924 anayasalarından farklı olarak uzun ve çok ayrıntılı bir metin olan 1961 Anayasası, tipik bir parlamenter sistem öngörmektedir. Buna göre yasama ve denetim yetkisi TBMM’nin, yürütme yetkisi meclisin içinden çıkmakla birlikte cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulunun; yargı yetkisi ise bağımsız mahkemelerin görev alanı olarak belirleniyordu.

1961 Anayasasının dördüncü maddesinde, daha önceki anayasalarda bulunmayan bir hüküm yer alıyordu: “Millet egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır.” Bu hüküm, parlamenter sistemin üstünlüğüne kayıt ve çekince olarak yorumlanmaktaydı. Ayrıca, cumhuriyetin nitelikleri arasına “hukuk devleti” ilkesi de eklendi ve anayasanın bütününde bu ilkeye uygun hükümlere yer verildi. Yasama organının kanun biçimindeki işlemlerini denetlemek üzere “Anayasa Mahkemesi” kuruldu ve idari işlemlerin hukuka uygunluk denetimi ise idari yargıya verildi.

Yasama organı olarak meclis 1961 Anayasasında iki meclisli olarak şekillendi: “Millet Meclisi” ve “Cumhuriyet Senatosu”. Güvenoyu ve gensoru mekanizmaları Millet Meclisinin yetki alanına bırakılmak suretiyle, Millet Meclisinin Cumhuriyet Senatosuna karşı üstünlüğü sağlandı. 1961 Anayasası ile “demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları” denilerek siyasi partiler anayasal güvenceye kavuşturuldu. Siyasi partileri kapatma yetkisi Anayasa Mahkemesine verildi. Milli Güvenlik Kurulu (MGK) da ilk defa 1961 Anayasası ile devlet sistemi içerisine sokuldu.

Temel hak ve özgürlükler konusunda geniş bir yelpaze sunan 1961 Anayasası, aynı şekilde bunlara ilişkin detaylı sınırlar da öngörmektedir. Anayasa ayrıca, devlete pek çok konuda sosyal ödevler de yüklemekteydi. 12 Mart 1971 askeri muhtırasının ardından kapsamlı bir değişikliğe uğrayan 1961 Anayasası varlığını, 1980 askeri darbesine kadar devam ettirdi. 1961 Anayasası, 1982 Anayasasının tersine devleti kutsal sayan bir anlayış ortaya koymadı; anayasa insanı, bireyi “yüce bir değer” olarak sayıp toplumun hak ve özgürlüklerinin uzlaştırılıp geliştirilmesini temel gaye olarak belirledi.

4.2.3. 1982 Anayasası

1982 Anayasası, 1961 anayasasında olduğu gibi askeri darbe neticesinde ortaya çıkarılan bir anayasadır. Her iki anayasa da bu yönleriyle Kurucu Meclis tesis edilmesi ertesinde kabul edilmiştir. 1961 Anayasası oldukça uzun ve ayrıntılı, diğer bir deyişle kazüistik bir anayasadır. Ayrıntılı olarak kaleme alınmış olmasına rağmen anayasa, uygulamada öngörülen başarıyı yakalayamamış, uzun ve ayrıntılı kanunlar, oluşturulan mekanizmaların iyi işlemlerini sağlayamamıştır. Özellikle egemenliğin çok çeşitli organlar nezdinde paylaştırılması, kurumlar açısından uyumlu çalışma biçimi yaratamamıştır. Kurumlar arasındaki koordinasyonsuzluk siyasi ve sosyal istikrarsızlıkları beraberinde getirerek buhranlar doğurmuştur.

1980 askeri müdahalesine kadar, 1961 Anayasası üzerinde olumlu ve olumsuz olmak üzere çeşitli görüşler mevcuttu. 1961 Anayasasına olumsuz yönden bakan karşıt düşünce sahipleri, genel itibarıyla anayasanın devleti güçsüz bıraktığı savına dayanmaktaydılar. Anayasayı savunan görüşler ise anayasanın genel itibarıyla ileri bir sistem getirdiği kanısını taşımaktaydılar. Henüz halkoylaması esnasında dahi toplumun %38,5 gibi önemli bir kısmının onayını alamayışı ve geniş bir siyasi yelpazenin (DP siyasi çizgisinin) anayasa oluşum sürecinden dışlanmış olması, anayasanın tartışma konusu edilmesinde önemli etmenler arasındaydı. Dolayısıyla 1961 Anayasası ülkede baş gösteren meseleleri, ister devletin güçsüz bırakıldığı nedeniyle olsun isterse de ülkenin bulunduğu seviyeye göre ileri bir anayasa olması sebebiyle olsun, günün sorunlarını çözmekte yeterince başarılı olamamıştır.

1980 yılına gelinirken ülkede yaşanan siyasi krizlerin yanına çeşitli illerde yaşanan asayiş temini problemleri de eklenince orduya mensup generaller Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) adına 12 Eylül 1980 günü yönetime el koydular. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren öncülüğünde yapılan darbeye, adına “Milli Güvenlik Konseyi” (MGK) denilen geçici bir askeri hükümet tesis edildi. Oluşturulacak yeni yasama organı ve kurulacak yeni bir sivil hükümete kadar hem yasama hem de yürütme yetkisini geçici olarak MGK üzerine aldı. Bilindiği üzere bu konseye benzer bir yapı 1960 askeri müdahalesinde “Milli Birlik Komitesi” adıyla oluşturulmuştu.

Her ne kadar 1960 askeri müdahalesi gibi ordu tarafından yönetime el konulsa da, müdahaleyi yapan askerler bakımından farklılıklar mevcuttu. Öyle ki 1960 askeri müdahalesi çoğunluğu albaylardan oluşan ve emir komuta zinciri dâhilinde işlemeyen bir mekanizmaya sahipken, 1980 askeri müdahalesi tam manasıyla emir komuta zinciri çerçevesinde yapılmıştır. Öyle ki yüksek rütbeli komutan ve subaylara yönetime el konulması gayesiyle verilen emirler, direkt olarak genelkurmay karargâhından çıkmıştır. Böylelikle cumhuriyet dönemi, tarihinde ikinci kez askeri darbe yaşamıştır.

TSK’nin yönetime el koymasıyla meclis ve hükümet feshedilmiş, dokunulmazlıklar kaldırılmış, 1961 Anayasası askıya alınmış, siyasi partiler kapatılmış ve siyasi partilerin başkan ve yöneticilerinin büyük bir bölümüne siyaset yapma yasağı getirilmiştir. Genelkurmay başkanı ile kuvvet komutanlarından oluşan MGK “devletin temel kurumlarının işlemez hale getirildiği, siyasilerin kısır çekişmelerinin ülkeyi sıkıntılardan kurtarmak için gerekli tedbirlerin alınmasına engel olduğu, toplumda Atatürkçülük yerine irticai ve sapkın ideolojilerin hâkim olduğu” yazılı tebliğiyle yönetime müdahalesinin gerekçesini bildirmiştir.

MGK yönetime el koymasının hemen ardından, daha ilk günlerden itibaren yeni bir anayasa yapılacağını halk duyurmuştur. Yeni bir anayasanın tesis edilmesi için öncelikle “Kurucu Meclis Hakkında Kanun” adıyla 29 Haziran 1981’de bir de kanun çıkarmıştır. Kanuna göre; oluşturulacak olan Kurucu Meclis, Danışma Meclisi ile MGK üyelerinden mürekkep olacaktır.

Hazırlanan anayasa 7 Kasım 1982’de halkoyuna sunulmuştur. Oylamaya katılım oranı % 91.27 idi. Sonuçta, 1982 Anayasası % 91.37 “Evet” oyu ile kabul edildi.

1982 Anayasası halkoylaması sonucunda kabul edilmiş, 20 Kasım 1982’de Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Anayasa bir başlangıç bölümü ile 177 maddeden ibarettir. Bu anayasanın değiştirilemeyecek hükümler başlığını taşıyan dördüncü maddesinde, birinci maddeye ilaveten ikinci ve üçüncü maddelerin de değiştirilemeyeceği ve değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceği belirtilmiştir. İnkılap kanunlarının korunması 174. maddesinde yer almaktadır.

1982 Anayasası ile getirilen en büyük yenilik, tek meclis sistemine, yani cumhuriyet geleneğine geri dönülmesidir. Yürütme geçmiş anayasalara nazaran daha güçlü hale getirilmiştir. Özgürlüklerin sınırlandırılması konusunda yeni ve daha keskin ölçüler getirilmiş, özerk kuruluşlara yeni statüler verilmiştir. Bunlar dışında, 1982 Anayasası büyük oranda 1961 Anayasası’na benzemektedir.

4.3. HUKUK İNKILABI

4.3.1. Türk Medeni Kanunu (17 Şubat 1926)

Osmanlı toplumsal yapısında devlet nizamını ifade eden hukuk düzeninde imparatorluğa mahsus olan o çok kültürlülük ve farklılıklar hâkimdi. 20. yüzyılın başına kadar bu çok kültürlülük avantaj olarak kullanılmaya çalışılmıştı. Ancak, Birinci Dünya Savaşı’ndan devletin yenik çıkması, eski Osmanlı tebaasının devletten ayrılması ve büyük oranda elde sadece Türk ve Müslüman unsurun kalması yeni devlet yapılanmasına ve yeni toplumsal düzene geçilme isteğini doğurdu. Medeni Kanun’un kabulü de bu toplumsal düzen değişikliği aşamalarından birini ifade etmektedir.

Ulus devlet yapılanması, kadın erkek eşitliği, din farkı gözetmeksizin tüm vatandaşların eşit sayılması, yeni yönetim şekli olan cumhuriyet rejimine geçiş gibi faktörler eski Osmanlı medeni kanunu olan Mecelle’nin yetersiz kalmasına neden olmuştu. Mecelle, Ahmet Cevdet Paşa başkanlığındaki bir komisyon tarafından 1868-1876 yılları arasında oluşturulmuş ve son dönem Osmanlı Şer’i Mahkemeleri’nde medeni hukuk olarak kullanılmıştı. Mecelle’de hukukun ana çizgisini İslam hukuku esasları belirlemekteydi ve bu esaslar ulus devlet anlayışına uygun değildi. Ulus devlet yapılanmasının olmazsa olmaz şartlarından biri olan Laiklik prensibi Mecelle ile uyuşmamaktaydı. Toplumsal alanda yapılan diğer inkılaplar gibi hukuk inkılabının da perspektifi modern dünya ve o günün modern dünyasında en ileri düzeyde olan batı hukuku esası teşkil etmekteydi. Batı hukukunun ana eksenini laik hukuk anlayışıydı. Laik hukuk anlayışında kurallar belirlenirken dini hassasiyetler değil, dünyevi ve beşeri ihtiyaçlar göz önüne alınmaktadır.

Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1924’te TBMM’de yaptığı bir konuşmada hukuk inkılabının yapılacağını şöyle ifade etmişti. “...Medeni hukukta, aile hukukunda takip edeceğimiz yol ancak medeniyet yolu olacaktır. Hukukta idare-i maslahat (işî şöyle böyle yapma, günü geçirme) ve hurafelere bağlılık milletleri uyanmaktan alıkoyan en ağır bir kâbustur. Türk Milleti üzerinde kâbus bulunduramaz..”

İsviçre Medeni Kanunu esas alınarak hazırlanan Türk Medeni Kanunu, 17 Şubat 1926’da TBMM tarafından kabul edilmiş, 4 Nisan 1926’da Resmi Gazetede yayınlanmış ve yayımından altı ay sonra 4 Ekim 1926’da yürürlüğe girmiştir. Hukukun temeli sayılan Medeni Kanun kişi, aile, eşya, miras vb. çok sayıda alanı içermektedir.

Yeni cumhuriyet yurttaşlarının böyle bir kanuna acilen ihtiyaçları bulunmaktaydı. Yüzlerce maddeden oluşacak olan böyle bir kanunu hazırlamak, meclis gündeminde madde madde görüşmek, her maddede tartışmalar yapmak uzun ve çok zahmetli bir işti. Nitekim kanun tasarısının gerekçesinde ülkenin içerisinde bulunduğu olumsuzluklar ele alınmaktaydı. Cumhuriyet adaletinin bu keşmekeşten, yokluktan ve pek ilkel durumdan kurtarılmasını inkılabın ve çağdaş medeniyetin gereklerine uygun yeni bir Türk Medeni Kanunu'na süratle ihtiyaç duyulduğu, o nedenle çağın en yenisi ve en mükemmeli olarak İsviçre Medeni Kanunu'nun alındığı belirtilmekteydi. Bu amaçla vakit geçirilmeden İsviçre Medeni Kanunu tercüme edildi. Adalet Bakanlığınca düzenlenen Bakanlar Kurulunun 20 Aralık 1925 tarihli toplantısında görüşülüp meclis başkanlığına sunulmasına karar verilen kanun tasarısı genel kurulda görüşülerek kabul edildi.

Bu kanunla getirilen en önemli yenilik, Evlenme Merasimi başlığı altında 108, 109 ve 110. maddelerde ifadesini bulmuştur. "Aleniyet" başlığını taşıyan 108. maddede, iki şahit huzurunda belediyede veya ihtiyar heyetinde belediye reisi veya onun memur ettiği kişi tarafından nikâh işleminin gerçekleştirileceği; "merasimin şekli" başlığı altındaki 109. maddede evleneceklerin her ikisinin rızalarının alınması; "evlenme kâğıdı ve dini merasim" başlığı altındaki 110. maddede evlendirme memurunun çiftlere evlenme kâğıdı vermesi gerektiği, ancak ondan sonra dini merasimin yapılabileceği belirtilmiştir.

Türk Hukuk İnkılabı çerçevesinde **Borçlar Kanunu** 22 Nisan 1926'da kabul edilmiştir. İtalyan Ceza Yasasından tercüme edilerek alınan **Türk Ceza Kanunu** ise 1 Mart 1926'da kabul edilmiş, 13 Mart 1926'da Resmi Gazetede yayımlanmış ve 1 Temmuz 1926'da yürürlüğe girmiştir. Alman Ceza Muhakemeleri Usulü Yasasından tercüme edilen **Türk Ceza Muhakemeleri Usulü Yasası** 9 Nisan 1929'da kabul edilmiş, 22 Nisan 1929'da Resmi Gazetede yayımlanmıştır. İsviçre icra ve iflas Kanunu esas alınarak hazırlanan **İcra ve İflas Kanunu** 24 Nisan 1929'da kabul edilmiş, 1932 yılında günün şartlarına göre yeniden düzenlenmiştir. 3 Mart 1926 tarihinde **Hâkimler Kanunu** kabul edilmiş ve hâkimlere karar verirken her türlü baskı ve zorlamadan kurtarılması için kanun gücü tesis edilmiştir.

4.4. KAYNAKÇA

- “1876 Kânun-ı Esâsi”, “1921 Anayasası”, “1924 Anayasası” ve “1961 Anayasası”, “1982 Anayasası” tam metin ve anayasa değişiklikleri, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/anasayfa/> (Erişim Tarihi: 18.03.2023)
- *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I, I/1, II* (Bozkurt, G., Çağan, N., Ergün, M., Genç, N., Güneş, İ., Kürkçüoğlu, Ö., Taşdemirci, E.), YÖK Yayınları, Ankara, 1995.
- *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, (Arslanhan, İ., Bahadır, Ö., Eken, H., Ünlü, H., Yerebasmaz, A.), Marmara Yayınları, Bursa, 1998.
- *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, (Çakmak, M.A., Dönmez, C., Hayta, N., Safran, M., Şahin, M., Turan, R.), Okutman Yayıncılık, Ankara, 2009.
- *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-II*, (Ed. Cezmi Eraslan), 3. Baskı, Anadolu Üniversitesi AÖF Yay., Eskişehir, 2014.
- *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Ed. Ertan, T. F.), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001.
- Atatürk, M. Kemal, *Nutuk (1919–1927)*, (Bugünkü Dille Yayına Haz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.
- Bakırcı, F., “1924 Anayasası”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1924-anayasasi/> (Erişim Tarihi: 18.03.2023).
- Erdoğan, M., *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, 4. Baskı, Liberte Yay., Ankara, 2003.
- Güneş, İ., “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Anayasa)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/teskilat-i-esasiye-kanunu-anayasa/> (Erişim Tarihi: 17.03.2023).
- <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/5.3.743.pdf> (Erişim Tarihi: 23.03.2023).
- Kili, S., *Türk Anayasa Metinleri*, T. İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1982.
- Özsoy Boyunsuz, Ş., *1982 Anayasası’nın Yapım Süreci*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul, 1995.
- Tanör, B., *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 18. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2009.
- *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, c.7. Devre II, c.8. Devre IV, c.2.
- *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, (Akbiyık, Y., Akbulut, D.A., Avcı, C., Balcıoğlu, M., Eraslan, C., Köstüklü, N., Süslü, A., Tural, M.A., Turan, R., Yalçın, D.), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000.
- *Türkiye’de Anayasalar*, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Daire Başkanlığı, TBMM Tanıtım Kitapları Serisi 12, TBMM Basımevi, Mayıs 2005, <http://hdl.handle.net/11543/2320> (Erişim Tarihi: 17.03.2023).
- Yalçın, B.S., Gönülal, İ., *Atatürk İnkılabı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1984.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi
Kurupelit Kampüsü Atakum / SAMSUN

0362. 457 8936 **Fax:** 0362. 457 5806

irtibat@uzem.omu.edu.tr

<http://uzem.omu.edu.tr>